

meur	st. stan.	vang.	izot. udal.
makroreg.	>100 000	IV	→ 100 km
mezon.	50-100	V	→ 50 km
subregijon.	20-50	IV	→ 20 km

SLAVONSKA POŽEGA U URBANOJ POLARIZACIJI HRVATSKE

VELJKO ROGIĆ

U suvremenoj strukturi urbane mreže Hrvatske Slavonska Požega ima znašnije subregionalnog središta¹⁾. Njen je gravitacijski utjecaj uglavnom ograničen na prostor Požeške kotline, obuhvaćen i, u manjoj mjeri, prekoračen granicama požeške općine. Gravitacijski utjecaj Slavonske Požege u razvijenom srednjem vijeku, u turskom periodu i u razdoblju od početka 18. do 20. stoljeća, obuhvaćao je znatno širi prostor od Požeške kotline²⁾. U urbanoj polarizaciji sjeverne Hrvatske, dokle, Slavonska Požega je u tim historijsko-geografskim razdobljima imala nesumnjivo veće značenje negoli

- 1) Klasifikaciji urbanih središta višeg ranga na tri kategorije (VI, V. i IV) prema veličini populacijske koncentracije i empirijski odgovarajućeg gravitacijsko-utjecajnog prostora logički najbolje odgovaraju terminu makroregionalnih, regionalnih i subregionalnih središta. U našim uvjetima se kao konvencionalne veličine populacijske koncentracije mogu uzeti kategorije od oko 100 i više tisuća stanovnika, 50 do 100.000 i 20 do 50.000 s teoretskim izotelama od 100, 50 i 20 km. Razumije se da kod toga treba voditi računa o izohronskim linijama, koje se mijenjaju s razvojem prometne infrastrukture i tehnologije. Manja središta mogu se empirijski klasificirati u dalje kategorije (III, II. i I), za koje se upotrebljavaju različiti, neujednačeni, no uglavnom nepogodni nazivi (mikroregionalna i područna, lokalna, zonska).
- Pojam regije i regionalnog središta gotovo se u pravilu upotrebljavaju u smislu teritorijalne grupacije više općina gravitacijski i interesno povezanih s jačim regionalnim središtem. Prema tome, logično je da se pojam subregija odnosi na manju grupaciju općina, odnosno jedan veći općinski teritorij gravitacijski i interesno povezan s, po veličini i dometu utjecaja, odgovarajućim subregionalnim centrom. Slavonska Požega je tipičan primjer takvog subregionalnog središta, kao što i požeški općinski teritorij po veličini i naseljenosti spada u subregionalnu kategoriju. Pojam mikroregija nije pogodan upravo zbog uobičajene upotrebe prvog dijela složenice »mikro« za pojmovne kategorije koje pripadaju mnogo manjem veličinskom redu od gotovo prosječnog jugoslavenskog općinskog teritorija s centrom od 10 do 20.000 stanovnika (izuzimajući, razumije se, jedinstven geografski pojam Mikronezije!). Isto tako u nedostatku odgovarajućih termina bolje je upotrijebiti naziv centar II. ili I. reda negoli područni, lokalni ili zonski, jer se ni jedan od tih naziva ne može pojmovno jasnije odrediti. Naročito je nepogodan naziv zonski jer sugerira izduženost.
- 2) Pojam »gravitacijski utjecaj«, koji se upotrebljava u urbanoj geografskoj i prostorno orijentiranoj socijalno-ekonomskoj, a naročito prostorno planerskoj literaturi, odnosi se na cjelokupnost veza i međusobnih utjecaja između urbanih središta i okolice i urbanih središta međusobno (Gravitations und Potential Modelle, Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung, Jänecke Verl. Hanover 1970). Upotreba tog pojma u historijskoj geografiji također je opravdana. Razumljivo je da zbog relativno oskudne dokumentacije o stvarnom opsegu gravitacijskog utjecaja nekog centra na njegovo postojanje pokazuje rang crkvenog (npr. biskupija) ili upravnog središta (središte županije, na primjer), ili stupanj koncentracije proizvodnih, odnosno trgovačkih djelatnosti (V. Rogić, The Changing Urban Pattern in Yugoslavia; Historical Geography of the Balkans, AP London 1977).

današnji subregionalni centar. Ta općenito poznata činjenica zaslužuje osobitu pažnju. Bolje poznavanje historijsko-geografskih uvjeta koji su odredili viši centralnofunkcionalni rang i prostraniji areal gravitacijskog utjecaja u određenim periodima ima šire značenje od samog užeg historijsko-geografskog interesa.

Racionalna procjena mogućnosti razvoja i prostornog uređenja srednjoslavanskog prostora, u kome Slavonska Požeža ima istaknuto mjesto, mora, među ostalim spoznajama, biti osnovana i na boljem poznavanju historijsko-geografske i suvremene stvarnosti.

Opći uvod

Geografski uvjeti razvoja naseljenosti osnovane na tradicionalnom tipu agrarno-stočarske valorizacije u peripanonskom prostoru Hrvatske³⁾ najpovoljniji su u zoama mladotercijarnih brežuljaka i zaravni. Na apsolutnim visinama, između 150 i 350—400 metara apsolutne visine prostrane površine, izgrađene pretežno od mladotercijarnih naslaga s većim ili manjim pokrovom pleistocenskog i holocenskog nanosa, reljefno rasčlanjene složenom mrežom dolina i jaruga, bile su u svom izvornom izgledu prekrivene pretežno prirodnim klimazonalnim zajednicama hrasta kitnjaka i običnog graba (Querceto-Carpinetum Croaticum).

Krčenjem tih pretežno svijetlih, privlačnih šumskih sastojina bilo je moguće dobiti pogodne površine za uzgoj naših najstarijih kultura.

Reljefna rasčlanjenost i zbog toga veliko obilje različitih pedološko-vegetacijskih mikrolokaliteta u najvećoj mjeri ističu prednosti takvih krajeva za razvoj najstarije ekstenzivne polikulture agrarno-stočarske ekonomike.

Niže zone pleistocenskih akumulacijskih ravnica i holocenskih terasa, a naročito holocenskih vlažnih naplavnih ravnica, nisu mogle biti iskorištene u većoj mjeri za takav tip kulture zbog homogenijeg karaktera njihove prirodne osnove. Njihovim krčenjem nije se mogao postići osnovni cilj, tj. dobivanje egzistencijalne osnove razvoja polikulture ekstenzivne i samoopskrbe agrarno-stočarske ekonomike tradicionalnog tipa i zbog toga i nema u tom prostoru tragova većih krčevina prije 18. stoljeća. Još izrazitije, iako na drugi način, izdvajaju se viša pobrđa i zone iznad 400 m apsolutne visine. Mikroreljefno također znatno rasčlanjene, te više zone kao prisojna i osojna domena hrastovih šumskih zajednica (Querceto-Carpinetum Croat.; Querceto-

3) Kulturno-geografski relevantan tradicionalni tip agrarno-stočarske valorizacije označuje socijalno-ekonomsku organizaciju i tehničku spremu stanovništva nekog naseljenog teritorija, čija je egzistencija određena agrarno-stočarskom proizvodnjom i dominantnim samoopkrbnim gospodarstvom. Proučavanja tradicionalnih samoopkrbnih ruralnih područja pokazala su da se osnovne prehrambene potrebe po stanovniku, preračunate su tako zvane »žitne jedinice«, bitno ne razlikuju, bez obzira da li se radi o tipovima prvobitnog parloznog ili regularnih sistema poljoprivredne proizvodnje s različitim plodoredima (C. Clark, Population Growth and Land Use, Macmillan, London 1969; Ester Boserup, Evolution agraire et pression démographique, Flammarion, Paris, 1970).

U našim uvjetima, naročito peripanonskog prostora u Hrvatskoj kao i u Vojvodini, kulturno-geografski relevantan tradicionalni tip agrarno-stočarske valorizacije mijenja se tek nakon početka 18. stoljeća, prvenstveno pod utjecajem inovacija u agrarnoj tehnici, odnosno cjelokupnom sistemu poljoprivredne proizvodnje, i to prvenstveno u ravninama, dok su se na tercijarnim pobrđama duže i više zadržali arhaični elementi kulturnog pejzaža.

-Ostryetum carpinifoliac; Quercu Castanetum Croat.) i na višim i hladnijim staništima bukavih gorskih šuma (Fagetum coaticum montanum), odnosno miješanih šuma bukve i jele (Fagetum croaticum abietetosum), nisu zbog nepovoljnijih ekoloških uvjeta za razvoj najstarijih kultura mogle biti zanimljive. Međutim, za ekstenzivne oblike stočarskog iskorištavanja kao dopunske grane prigrorskog tradicionalnog polikulturalnog sistema, gorska pobrđa bila su izvanredno privlačna. Osim ekstenzivnog stočarstva, dopunski karakter imaju razni oblici sabiračko-lovačke prirode. Napokon, funkcija gorskih zona kao zbjega u nesigurnim vremenima, kada su glavne polikulturalno-agrarne zone naseljenog tercijarnog prigrorskog pojasa bile ugrožene neprijateljskim napadima, upotpunjuje značenje slične funkcije ravničarskog još neiskrčenog šumskog i osobito močvarno-šumskog prostora.

Regionalna izdvojenost šireg prostora

Srednjoslavonski prostor⁴⁾ između istočnohrvatske ravnice⁵⁾ i sjeverozapadne Hrvatske⁶⁾ obilježen je vrlo karakterističnom makrostrukturom u kojoj dominira karakteristični poredak prirodnogeografskih zona. Pojam kompleksne prirodnogeografske zone obuhvaća cjeloviti skup obilježja reljefnih, hidroloških, pedoloških i vegetacijskih osobina, koje su na različiti način i u različitim vremenskim periodama bile društveno-ekonomski valorizirane. Neposredan odraz historijsko-geografskog razvoja, znatnim dijelom određenog upravo tom društveno-ekonomskom valorizacijom, vidljiv je u fizionomiji agrarnog pejzaža i znatnim dijelom u strukturi naseljenosti.

Jedinstvena makrostruktura prirodnogeografskih zona srednjoslavonskog prostora najbolje dolazi do izražaja na poprečnom profilu od juga prema sjeveru sastoji se od slijedećih glavnih jedinica:

1) Posavska holocenska naplavna ravnica s ocjeditim »gredama« i poplavnim poljima. Osim prostorno ograničenih i malobrojnih naseljenih lokaliteta uz Savu ili na »gredama«, ta ravnica je sve do najnovijeg doba XX. stoljeća ostala uglavnom nenaseljena, odnosno ekstenzivno i samo periodično iskoriš-

4) Srednjoslavonski prostor uvjetna je pojmovna oznaka regionalno-geografski izdvojene cjeline između jedinstvenog panonskog ravničarskog prostora na istoku i regionalno složenijeg ali također na drugom stupnju uvjetno homogene regionalizacije Jugoslavije, jedinstvenog prostora sjeverozapadne Hrvatske (V. Rogić, Regionalizacija Jugoslavije, Geografski glasnik).

S obzirom na teritorij historijsko-geografske Slavonije, koji je na istoku s južnom Baranjom i zapadnim Srijemom geografski posebno izdvojen, a na zapadu više povezan s prostorom sjeverozapadne Hrvatske, naziv srednjoslavonski odražava položaj tog prostora. Također pokazuje njegovu regionalnu izdvojenost u savsko-dravskom međurječju.

5) Geografski jedinstven prelazni prostor između pravog panonskog i peripanonskog prostora, s dominantnim crtama pravog panonskog prostora, sastoji se od dijelova triju historijsko-geografskih pokrajina: južne Baranje, istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Sasvim je razumljivo da zbog nepogodnosti termina »južnobaranjska-istočno-slavonska-zapadnosrijemska ravnica« od VI. kongresa jugoslavenskih geografa sve se više upotrebljuje naziv istočnohrvatska ravnica (V. Rogić, Fizionomska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske, Zbornik VI. kongresa Jugoslavenskih geografa, Ljubljana 1961).

6) Na drugom stupnju uvjetno homogene regionalizacije Jugoslavije izdvaja se sjeverozapadna Hrvatska kao jedinstven ali regionalno složeniji prostor u odnosu na srednjoslavonski i istočnohrvatsku ravnicu. S obzirom na funkcije zagrebačkog žarišta, koji makrogravitacijski povezuje taj prostor, opravdan je naziv središnja Hrvatska.

tena šumska, pretežno poplavna zona. I za relativno skromnu prometnu valorizaciju savskog plovnog puta neophodno je potreban duži vremenski period sigurnosti kao i znatniji opseg hidrotehničkih i ostalih građevinskih zahvata. Razumljivo je stoga da je samo u antičko rimsko doba kao i ponovno tek nakon 18. stoljeća Sava, iako u vrlo skromnom opsegu, iskorištena kao dio podunavsko-sjevernojadranskih veza.⁷⁾ Savska naplavna ravnica kao jedinstvena prirodno-geografska zona ostala je, međutim, ipak uglavnom pusta.

2. Posavska ocjedita pleistocenska terasa s prelaznim neznatno nižim pleistocensko-holocenskim i holocenskim terasnim nizovima također je sve do 18. stoljeća uglavnom neiskrčena šumska zona.

Najstariji historijsko-geografski izvor, popis župa zagrebačke biskupije,⁸⁾ jasno pokazuje da u zapadnom dijelu posavske ocjedite ravnice⁹⁾ nema niti jednog znatnijeg središta osim Kraljeve Velike.¹⁰⁾ Slično vrijedi i za istočni dio posavske ravnice.¹¹⁾

Ocjediti pojas posavske ravnice, osim strateško-prometnih punktova bio je, dakle, nesumnjivo do 18. stoljeća također slabo iskorištavan šumsko-pašnjački kraj s vjerovatno neznatnim, disperznim rasutim manjim krčevinama. U 18. stoljeću pretežno novokolonizirano stanovništvo postaje glavni čimilac najvećeg i najpotpunijeg preobražaja socijalno-geografski relevantne strukture naseljenosti i agrarnog pejzaža. Stabilizacija naseljenosti i jačanje ratarske komponente u gospodarstvu jedinstveni je proces, nerazdvojno povezan s oblikovanjem nove katastarski određene strukture posjeda i novih oblika naprednije agrarne tehnologije, novih kultura (krumpir, leguminoze — »zelena revolucija«) kao i specifičnog jačanja tradicionalne socijalne zadružne organizacije, koja je uvelike utjecala na fizionomiju naselja i agrarni pejzaž. Istovremeno s početnim razvojem novog podunavsko-sjevernojadranskog kom-

7) V. Rogić, Geografski aspekt podunavsko-jadranskih razvojnih osovina jugoslavenskog prostora u retrospektu i prospektu (generalni referat), Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije, Beograd, 1977.

8) J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije, Zbornik zagrebačke biskupije 1094—1944, Zagreb 1944, Postojanje župe nesumnjivo pokazuje stabilizaciju naseljenosti nerazdvojno vezanu s ojačalom ratarskom komponentom u strukturi tradicionalnog agrarno-stočarskog gospodarstva. Geografska distribucija župa prema glavnim sociogeografskim relevantnim prirodno-geografskim zonama u razvijenom srednjem vijeku ima zbog toga izvanredno veliko značenje. Stanje 1334. g. potvrđeno je popisom iz 1501. Radi što točnijeg lokaliziranja župa autor se vrlo uspješno koristio ostalim historijskim izvorima i terenskom autopsijom.

9) Granicu čini morfolastično vrlo izrazito naglašena transverzalna dolina Slobošćine, odnosno povijesne Lešnice, poznate zapadne međe požeške županije.

10) Kraljeva Velika, koja se nalazi na samom rubu ocjedite posavske terase i holocenske naplavne ravnice, bez sumnje je osnovana i održavana radi strateškog položaja posljednjeg jugozapadnog utvrđenog središta u nizu graničnih burgova, među kojima se od sjeveroistoka prema jugozapadu ističu: Bostaji, Podborje (Kasniji Darugar), Dobra Kuća, Bijela Stijena, Sirač i Pakrac, nasuprot grupiranju župa i burgova i u tercijarnom prigorju. Veliko suženje posavskih ravnicačkih zona kod Slavonskog Broda uzrok je da stvarno prigrorski centri naseljenosti izgledaju kao posavski. Opcenito, položaj naseljenog središta na rubu ravnice i prigorja ističe prvenstveno njegovu vezanost za prigrorski prostor kao osnovu tradicionalne polikulture agrarno-stočarske valorizacije. Naseljeni lokaliteti u ravnici, a naročito uz Savu, imaju prema tome do 18. stoljeća samo prometno ili prometno-strateško značenje.

11) Karta utvrđenih burgova koju je A. Horvat izradila za Enciklopediju Jugoslavije (»Grāde«) vrlo je poučna jer jasno ukazuje na praznine u poplavnoj i ocjeditoj posavskoj ravnici.

biniranog transportnog sistema,¹²⁾ obilježenog hidrotehničkim i građevinskim radovima, uz Savu se izgrađuje i prvi glavni uzdužni cestovni pravac s najdužim cestovnim nizom naselja u nas.¹³⁾ Usprkos razumljivoj sporosti tog složenog, ali po geografskim učincima svakako prekretničkog procesa promjena, koji je iz temelja izmijenio fizionomiju i značenje ocjeditih ravnica, može se tvrditi da je težište razvoja naseljenosti i gospodarskih značenja srednjoslavanskog prostora u prelazu 18. i 19. stoljeće definitivno prešlo s prigorja u ocjeditu ravnice.

3. Treća geografski izrazito diferencirana zona dolinama i jarugama raščlanjenih tercijskih brežuljaka pruža se također longitudinalno podno gorskih nizova Psunja, Babje Gore i Dilja. Za razliku od prethodnih dviju, ta zona kao izrazito južno eksponirano prigorje («Psunjsko-babjegorsko-diljsko») izrazit je primjer kontinuiteta naseljenosti, osnovane na tradicionalnom tipu agrarno-stočarske polikulture.

4. Četvrta zona gorskih nizova Psunja, Babje Gore i Dilja, bez obzira na njihove međusobne fizičko-geografske razlike, ima jedinstveno sociogeografsko značenje više nenaseljene šumske zone. Na sjevernoj strani zapadnog podnožja ističe se osebniji kontakt stare prigorske naseljene zone, prometno vrlo važne, s gorskim padinama. Istočne osojne padine i samo pobrđe Požeške Gore¹⁴⁾ imaju karakter posebnog prelaznog naseljenog potpojas, vrlo značajnog za razvoj i historijske-geografske funkcije Požege. Sjeverna podgorina Dilja također se izdvaja kao poseban naseljeni potpojas.

5. Reljefna udolina s uskom naplavnom holocenskom ravnicom duž Orljave i Londže, koja je nešto širim dolinskim poprečnim prodorom Orljave spojena s posavskom ravnicom, ima slične uvjete i sociogeografsko značenje kao i prve dvije zone.

6. Šesta zona je zbog svojih izrazito «prigorskih» osobina i prostranstva socijalno-geografski do 18. stoljeća svakako najznačajnija. S obzirom na položaj prema drugom gorskom nizu Papuka i Krndije, u toj velikoj zoni «Papučko-krndijskog» prigorja jasno se uočavaju tri uže, također uzdužne podzone. Prvu čini prigorje u užem smislu (približno omeđeno izohipsama 320 — 330 m i 210 — 220 m), morfolastično diferencirano međuzavisnošću geološkog sastava, građe i procesa oblikovanja. Središnji potpojas blago valovitih zaravni, pretežno prekrivenih lesoidnim parapodzolastim zemljištem (približno između izohipsa 200 i 150 m), najizrazitije izraženih u središnjem i istočnom dijelu, na zapadu, naprotiv, raščlanjen je gušćom mrežom dolina na uže rebraste obronke. Treći najniži potpojas čine približno 150 — 130 m visoke ocjeditu ravni iznad najmlađe naplavne zone dna Orljave i Londže.¹⁵⁾

12) Kolegiji: Historijska Geografija Jugoslavije i Regionalna geografija Jugoslavije, Geografski zavod Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, Zagreb.

13) Vidi bilješku 7.

14) Tradicionalna orografska podjela složenog graničnog gorskog niza između Posavine i Požeške zavale na Babju goru i Požešku goru opravdana je s obzirom na znatne razlike između nenaseljene prave šumske Babje gore i pretežno naseljenog pojasa starih krčevina, šumsko-livadarskih, pašnjačkih i osobito dominantnih vinogradarskih površina Požeške gore.

15) Vlažnost i izloženost poplavama holocenskih ravni dna Orljavske i londžanske doline rezultat je velikog slivnog prostora s razvodima na glavnom bilu Psunja i Papuka. Bazen Brzaje osobito doprinosi velikom površinskom opsegu orljavskog slija u papučkom gorskom prostoru.

7. Sedmi gorski niz Papuka i Krndije kao najveći nenaseljeni šumski prostor uvelike je utjecao i utječe na prethodni najveći prigorski pojas.

Slijedeće tri glavne longitudinalne zone Podravine u širem smislu (zone osojnog prigorja i podgorja, podravske ocjedite ravnice i podravske naplavne ravni) upotpunjuju osebujnu zonalnu strukturu srednjoslavenskog prostora. Taj podravski zonalni kompleks u znatno je većoj mjeri uvijek bio odvojen od Požeške kotline nego Posavina.

Jedinstven tip prethodno prikazane zonalne strukture obilježuje, dakle, jedinstvenu regionalnu izdvojenost srednjoslavenskog prostora. Između južnog gorskog niza presječenog orljavskom probojnicom i sjeverne znatno veće papučko-krndijske zone, prostor Požeške kotline s najvećom i za tradicionalan tip agrarno-stočarske valorizacije najpovoljnijom prigorskom zonom ima izuzetno značenje ne samo u srednjoslavenskom prostoru nego i šire u čitavom međuriječju sjeverne Hrvatske.

Budući da se šira superregionalna organizacija teritorija, osnovana jedinstvenim sistemom cestovnih i vodenih komunikacija, prvi put javlja u antičkom rimskom periodu, stiču se u sjevernoj Hrvatskoj vodeći centri, čiji je položaj posebno valoriziran upravo zbog tih novih uvjeta: Osijek, Vinkovci, Sisak i Brod.¹⁶⁾

Regionalno polarizacijske funkcije u historijsko-geografskom retrospektu

Bitno drugačiji uvjeti razvoja naseljenih središta u srednjovjekovnom periodu, napotiv, ističu centre koji primarno odražavaju važnost zona tercijarnih prigorja i pobrda, obilježenih većom naseljenošću, osnovanom na tradicionalnom tipu agrarno-stočarske valorizacije. Za primitivnije oblike karavanskog transporta (zbog ograničenih uvjeta prenosa većih količina robe) razumljivo je da ravničarske, a naročito šumske zone predstavljaju teško savladive prepreke. Promjene u geografskoj distribuciji težišta naseljenosti, osnovanih na novim oblicima društveno-ekonomske valorizacije prirodnih izvora i osobinama transporta, najbolje su odražene potpuno novom i progresivnom afirmacijom Zagreba nasuprot Sisku, koji gubi značenje centra, odnosno relativno ograničenim značenjem srednjovjekovnog Broda i Osijeka ili čak posvemašnjim nestankom Vinkovaca.¹⁷⁾

Neolitski i postneolitski prehistorijski nalazi na prigorju pokazuju najstarije oblike tradicionalne agrarno-stočarske valorizacije u papučko-krndijske zone kao najpovoljnije, najveće i najvažnije geografske zone Požeške kotline.¹⁸⁾

16) V. Rogić, *The Changing Urban pattern in Yugoslavia; An Historical Geography of the Balkans*, AP London 1977.

17) V. Rogić, op. cit.; *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswiss.* Suppl. IX 1962.

18) Gotovo sva znatnija prehistorijska nalazišta kao i nalazišta antičkog doba nalaze se na prigorskoj zoni. Nalazi kod same Sl. Požege na rubu orljavsko-londžanske vlažne zone očito već u najranije doba ističu prednosti tog specifičnog topografskog lokaliteta (Vjesnik muzeja Požeške kotline, knj. 1, 1977; V. Vejvoda-J. Štimac, *Arheološki podaci Požeške kotline*, Zbornik »Požega 1227—1977«, Sl. Požega 1977).

19) V. Vejvoda—J. Štimac, op. cit.

O glavnom središtu, njegovoj lokaciji, veličini i značenju, na žalost, još uvijek nema sigurnih podataka, iako su nakon najnovijih iskopavanja na »Treštanovačkoj gradini« kod Tekića, »Vetovačkim livadama« kod Velike i u samoj Požegi spoznaje o naseljenosti u rimskom periodu uvelike proširene.¹⁹⁾

Na Ptolomejevoj karti i na Tabuli Peutingeriani nema Inceruma,²⁰⁾ ali zato Antoninov itinerar²¹⁾ jasno pokazuje njegov položaj između glavnih cestovnih pravaca savske i dravske zone. Incerum prema Antoninovu itineraru značajno je križanje cestovnih pravaca: ① sjeveroistočnog za Mursu (Osijek); ② istočnog za Certis (Đakovo) — Cibalae (Vinkovci); ③ sjeverozapadnog za provincijsku metropolu u Sisku preko Aquae Balissae; ④ jugozapadnog za Sisak preko Maurianusa (Bodegraj kod Okučana ili Kraljeva Velika?).²²⁾ Mollinarijeva pretpostavka²³⁾ postojanja također i pete cestovne komunikacije za Marsoniu (Brod) je s obzirom na značenje i blizinu tog središta na važnom savskom cestovnom i riječnom putu uvelike opravdana.

Trase četiriju ili vjerojatnije pet antičkih cestovnih prometnih linija nesumnjivo su bile uvjetovane položajem reljefno određenih »vrata« u kotlinu: Bučje-Kamensko, Bijeli brijeg, Krndijski prijevoj, orljavaška robojnica i breznički pravac prema Đakovštini. Autogena vrijednost naseljene prigrorske zone mogla je utjecati na lokaciju glavnog urbanog središta kotline kod Treštanovaca — dakle u samom središnjem prigrorskom pojasu. No autogena vrijednost naseljenog prigorja mogla je isto tako biti razlog nastanka glavnog središta i na današnjem mjestu, s obzirom na činjenicu da je to jedno od najpovoljnijih čvorišta lokalnih prometnica naseljenog prigrorskog prostora.

Položaj glavnog naselja u središtu otvorenog prigrorskog pojasa u svakom slučaju pokazuje period stabilnijih društveno-ekonomskih uvjeta razvoja.²⁴⁾ Valorizacija položaja na dodiru poplavne orljavaške ravni i sjeverne podgorine može, međutim, imati dvojako značenje: obrambenog i gospodarskog središta. Sigurna potvrda glavnog naselja na tom dodirnom položaju u srednjem vijeku pokazuje upravo takvu dvojnju funkciju, tipičnu za razvoj srednjovjekovnih centralnih naselja.

Povoljnost geografskih uvjeta za kombinaciju centralnih gospodarskih i obrambenih funkcija najizrazitija je upravo kod požeškog položaja. Reljefna struktura prigrorske zone najznačajniji je putokaz za razumijevanje važnosti prve funkcije. Za razvoj naselja osnovanih na tradicionalnom tipu agrarno-stočarske valorizacije najpovoljnije su prigrorske zaravni, osobito kontakti

20) Monumenta Cartographica Jugoslaviae, Historijski institut, posebna izdanja.

21) Itinerarium Antoni Augusti et Hierosolymitanum Ed G. Parthey & Pinder, Berolini 1848.

22) Prije istaknuta značajka geografskog položaja Kraljeve Velike u srednjem vijeku (vidi bilješku 10) možda je bila iskorištena već i u antičko doba. Udaljenost Siscia-Maurianus približno odgovara položaju Kraljeva Velika—Okučani—Bodegraj, gdje je A. Mollinary (»Römerstrassen in der Europäischen Türkei, 194) na svojoj karti stavio »Mencianis« s upitnikom; Paulys Realencycl. Suppl. IX, Stuttgart 1962.

23) A. Mollinary, op. cit. kartografski prilog.

24) Sličan pleternički položaj sekundarnog središta konvergencije lokalnih i međuregionalnih prometnih putova dolazi do izražaja tek u 18. i 19. stoljeću, uvjetujući značajan fenomen brzog razvoja nekadašnjeg »trgovišta«, koje je u novim uvjetima osjetno premašilo starije sekundarne centre na prigorju kao Veliku, Kutjevo, Kaptol i Čaglin.

položaji lokalnih hipsografskih nivoa i dolina. Budući da je većina naselja na prigrorskoj zoni, i putovi su nužno izbjegavali vlažna i teško prohodna dolinska dna. Reljefna dispozicija ocijeditih prigrorskih dijelova između dolina i jaruga prirodno usmjeruje trase putova na njima prema Požezi, odnosno Pleternici. Požeški položaj konvergencije lokalnih putova iz glavne naseljene prigrorske zone, odnosno njihova ishodišta prema prigrorskim naseljima, ima pri tome naročitu važnost zbog postojanja pogodnog topografskog lokaliteta za gradnju utvrđenja. Takva dvostruka prednost požeškog položaja nadopunjena je povoljnim uvjetima gradnje utvrđenja u Požeškoj gori (Dolac, Vrhovci, Viškovci) i oblikom i pružanjem vučjačke udoline.

Najpogodnija povezanost glavnih međuregionalnih prometnih pravaca za glavna »vrata« Požeške kotline s lokalnim putovima utvrđuje prednost i dominantno značenje požeškog centra.

Važnost srednjovjekovne Požege odraz je autogene gospodarske vrijednosti kotline, odnosno papučko-krndijskog prigorja kao najznačajnijeg i agrarno najbolje valoriziranog prigorja peripanonske Hrvatske. Proširivanje njena utjecaja izvan geografskog okvira kotline proizlazi iz njene funkcije upravnog, crkvenog i gospodarskog središta, koje je iza Zagreba na drugom mjestu po važnosti u srednjovjekovnoj Slavoniji.²⁵⁾ Budući da se u turskom periodu (prvi put nakon rimskog) oblikuju osnove čvrstih veza između razmještaja gradskih središta, hijerarhijski jasnije postavljene upravne organizacije i sistema međuregionalnih prometnica, razumljiva je pojava još potpunije afirmacije centralnih funkcija Požege u sjevernoj Hrvatskoj, koje zaostaju jedino za Zagrebom.

Požeški sandžak kao jedinstvena upravna teritorijalna organizacija gotovo čitave današnje Slavonije najpotpuniji je izraz upravo takvih centralnih funkcija.²⁶⁾

Svakako najznačajniji razvoj turske Požege odgovara općenito većem, bržem i značajnijem razvoju urbanih središta naših krajeva u sustavu turskog imperija.

25) N. Klaić (Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 295) naglašava da na izdvojenju, nesumnjivo vodeću ulogu Gradeca u srednjovjekovnoj Slavoniji najbolje upozorava činjenica da je to jedini utvrđeni slobodni kraljevski grad, a Zagreb je jedino biskupsko središte Slavonije. Da je Požeza bila doista po važnosti, a vjerojatno i po opsegu svog utjecaja u relativno najnaseljenijem prostoru, kao županijsko središte na drugom mjestu u Slavoniji iza Zagreba, pokazuje i karakteristični podatak J. Adamčeka da Požeza 1509. godine ima 180–190 posjeda (selišta), Zagreb 1507. g. ima 425 selišta, Varaždin 161, a Gornji i Donji Križevci zajedno samo 148.

26) Pripadnost Osijeka, kao strateški najvažnijeg turskog središta u našem panonskom i peripanonskom prostoru, požeškom sandžaku potpuno je razumljiva: Osijek, za razliku od Požege, okružuju prostrane zone vlažnih holocenskih ravnica i ocijeditih pleistocenskih terasa, koje su do 18. stoljeća, nasuprot prigorjima, slabo naseljene. Gradsko naselje, razvijeno isključivo ili pretežno zbog valorizacije prometnog položaja međuregionalnih veza i određenih strateških preimucstava (Mursa u rimsko doba i turski Osijek), bez razvijenije vlastite jače naseljene ekonomske regionalne osnove (za razliku od Požege ili Pečuha), teško može vršiti funkciju centra s većim centralnim funkcijama i gravitacijskim utjecajem. Upravo ograničeno, relativno malo značenje Osijeka u ranom, ali i u razvijenom srednjovjekovnom periodu, kada potencijalne prometno-trgovačke, odnosno strateške funkcije njegova položaja nisu mogle doći do izražaja, kao i u rimsko ili kasnije tursko doba, to najbolje potvrđuje. Komparativno proučavanje srednjovjekovnog Osijeka, Đakova, Vukovara i Iloka bilo je u tom smislu osobito korisno.

U centralno-funkcijski određenoj hijerarhijskoj strukturi urbanih središta turskog perioda Slavonka Požega ima nesumljivo dominantan položaj.²⁷⁾ Zbog nepovoljnih uvjeta za razvoj stabilizirane naseljenosti Cerničkog Sandžaka, utjecaj Požege kao najvećeg urbanog središta turske Slavonije neosporen je osobito u tom graničnom pojasu. Iako je Osijek zbog dominantne strateško prometne funkcije mogao povremeno biti čak i mnogoljudnije naselje, njegove su centralne funkcije zbog prostorne ograničenosti autohtone kulturno-populacijske i agrarne jezgre vrlo skromne. Požega je naprotiv čvrsto funkcionalno povezana s dobro naseljenom i relativno produktivnom agrarnom bazom južnog prigorja i osojnih obradnih površina.

Konvergenција lokalne mreže prometnica ocjeditih prigrorskih zona u požeškom žarištu nesumnjivo je u turskom periodu još snažnije došla do izražaja nego ranije.

U postturskom periodu, kada se po prvi put temeljito mijenjaju odnosi geografske važnosti ocjeditih ravničarskih zona i prigorja, započinju istovremeno novi polarizacijski procesi, određeni gravitacijom urbanih centara sjeverne Hrvatske. Pored Zagreba i Osijeka, Brod, Karlovac, Sisak i Varaždin postaju najvažnija žarišta zajedno s novim Vinkovcima i starijim Vukovarom. Autogena vrijednost Požeške kotline i prvenstveno njena Papučko-krndijskog prigorja dolazi do izražaja i u novim izmijenjenim uvjetima. Veličina prigrorskih zaravni, naročito srednjeg i južnog pojasa, omogućuje razvoj i transformaciju sistema agrarnog iskorištavanja,²⁸⁾ koji je inače tipičan u ocjeditijim ravničarskim zonama Posavine i Podravine.

Zadržana autogena vrijednost prostora progresivne agrarne transformacije prigorja pozitivno utječe na postepeno »ukorjenjivanje« tradicionalnih upravnih funkcija nastalih u ranijim, drugačijim uvjetima.

Požega, kao centar u 18. stoljeću obnovljene (»inkorporacija« 1745. g) županijske upravne organizacije, zadržala je svoju raniju funkciju središta znatnog dijela bivšeg sandžackog teritorija (Požeška zaval) zajedno s gotovo cjelokupnim Poilovljem (uključujući »distrikt« Kutinu), i samo zbog posebne vojnokrajiske upravne organizacije (Novogradiška i Brodska pukovnija) gubi upravnoteritorijalne kompetencije u Posavini.

27) Pouzdanija rekonstrukcija kretanja broja stanovnika islamsko-orijentirane Požege u 16. i 17. stoljeću nažalost nije moguća usprkos više sačuvanih podataka. (Uporedi T. Smičiklas: Spomenici u Sloveniji u 17 vijeku, JAZU knj. XI, 1, 2, Zagreb 1891/92; B. Surđev, Požega kanun-nama iz 1545., Glasnik državnog muzeja Sv. I (društvene nauke) Sarajevo 1946.; E. Čelebija, Putopis Sarajevo 1957.; Starine, JAZU, 14, Zagreb 1878.) To se naročito odnosi na razlike informacija o 1000 kuća početkom 17. stoljeća nasuprot 3000 kuća prije raspada sandžaka. Bez obzira na otvoreni problem aproksimativne procjene multiplikacijskog faktora od 5 ili 10 stanovnika po kući, relativno pouzdanija informacija o 14 džamija ukazuje na postojanje odgovarajućeg broja gradskih četvrti — mahala karakterističnih za strukturu islamski orijentiranih gradova.

28) Vrlo temeljita, a zbog rijetkosti takvih radova osobito vrijedna studija J. Medarića o geografskoj uvjetovanosti razvoja sistema iskorištavanja zemljišta Požeške kotline na žalost neobjavljena, to potvrđuje (J. Medarić, Rasprostranjenost i uvjetovanost sistema iskorištavanja zemljišta Požeške kotline, doktorska disertacija, Zagreb 1958, Sveučilišna knjižnica, rukopis).

Takva se teritorijalna organizacija uprave s manjim izmjenama zadržava sve do 1854. godine. Naročito je značajna reorganizacija 1869 — 1875. i 1876 — 1886, kada prestaju teritorijalne kompetencije Požege nad Kutinom, ali se zato ukidanjem vojnokrajiske uprave proširuju na čitavu zapadnu slavonsku Posavinu, uključujući Novsku i Brod.²⁹⁾

Sve do prvog svjetskog rata kao županijski centar Požege zadržava ulogu upravnog središta za Požešku kotlinu, Poilovlje i zapadnu slavonsku Posavinu. Njeno istaknuto značenje kulturnog središta sjeverne Hrvatske znatnim je dijelom određeno upravo tradicionalno zadržanim upravnim funkcijama, čije su se teritorijalne kompetencije protezale na te tri regije.

Relativno spori procesi urbano-demografske koncentracije³⁰⁾ u drugoj polovini 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća ne pokazuju stoga osjetno velike razlike između novih središta i Požege.³¹⁾ Jedino osjetnije brži rast Broda već u tom periodu pokazuje proces postepenog razvoja regionalnih funkcija, koje Požege gubi.

Između posljednja dva rata, razlike Požege i Broda naglo su povećavaju (1921 — 1931. prosječna godišnja stopa rasta Broda iznosi 4,20%, a Požege samo 0,12%/). Treba naglasiti da bi demografsko-urbana koncentracija u Požegi bila znatno veća da nije došlo do pojave sekundarne ruralno-urbane koncentracije u Pleternici zbog valorizacije položaja drugog konvergencijskog žarišta lokalnih putova istočnog dijela Požeške kotline, koja započinje u 18. st.

Razvoj Požege i Pleternice u drugoj polovini 19. stoljeća i do drugog svjetskog rata uglavnom je rezultat novije ekonomsko-geografske valorizacije Požeške kotline u vrijeme postepenog slabljenja i napokon nestajanja centralnih funkcija za prostor Posavine i Poilovlja.

Suvremeno značenje polarizacijskih funkcija

Tipični subregionalni centri u sjevernoj Hrvatskoj su Požege, Koprivnica i Virovitica, a uvjetno je to i Đakovo (1971. g.). Udio njihova broja stanovništva u ukupnoj naseljenosti njihovih općinskih teritorija (1971) kao najjednostavniji pokazatelj stupnja demografske urbane koncentracije iznosi kod Virovitice 26,9%, Đakova 29,58%, a Virovitice 32,02%. Najniži udio ima Požege — 24,88%, uglavnom zbog većeg i naseljenijeg općinskog teritorija. Budući da subregionalni centralnofunkcionalni utjecaj Virovitice i Koprivnice pored teritorija njihovih općina obuhvaća i teritorije susjednih, stupanj njihove koncentracije prema realnom subregionalnom utjecajnom prostoru

29) A. Lutz, Karten zur Verwaltungsgeschichte des einstigen Slawonien, Graz 1937.

30) Prosječna godišnja stopa rasta gradskog stanovništva cijele Hrvatske 1880—1890. iznosi svega 1,46 %, a seoskog 1,3 %. Tek u periodu 1890—1900. g. ona raste na 2,11 % gradskog, prema 0,87 % seoskog, zadržavajući gotovo isti odnos i u periodu 1900—1910. g. = 2,07 % gradsko, 0,71 % seosko (M. Sić, Glavne etape i regionalna obilježja demografskog razvoja gradskih naselja u SR Hrvatskoj, Centralna naselja i gradovi Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb 1974).

31) U periodu 1880—1910. god. prosječna godišnja stopa rasta za Sisak, Karlovac, Varaždin, Viroviticu i Vukovar manja je od 2 %, dok Požege ima porast od 2,6 %, Vinkovci 2,36 %, a Osijek 2,24 %. Brod se, međutim, zbog poznatih razloga (prenošenje težišta naseljenosti u posavsku ocjeditu ravnici, križišne prometne funkcije i industrija) najbrže razvijao s prosječnom godišnjom stopom rasta od 4,39%.

nije više, nego znatno niži od požeškog. Požega i Đakovo³²⁾ su prema tome centri s najvećim stupnjem koncentracije u sjevernoj Hrvatskoj.

Procjena stupnja demografsko-urbane koncentracije, osnovana na statistički definiranim gradskom naselju, vrlo je nepouzdan pokazatelj zbog zanemarivanja vrlo važnog fenomena suvremenog života, obilježenog razvojem prostorno razrijeđenog, ponegdje čak difuznog procesa nastanka manjih žarišta urbano-demografske koncentracije. Rezultat tih procesa su nove složene strukture izgrađenih i naseljenih zona, obilježenih u pravilu višim stupnjem urbanizacije, odnosno bržim procesima transformacije njihove socijalno-ekonomske strukture, načina života, a i mentaliteta stanovnika. Pojam gradskog naselja definiran statistički je, dakle, očito nedovoljan, jer tek pošto se gradskom naselju priključe naselja prigradske zone, mogu se vršiti uspoređivanja.³³⁾

Prosječna godišnja stopa rasta međupopisnog perioda 1961—1971. prema statistički izdvojenim naseljima, jest najjednostavniji i relativno najrepresentativniji sintetički pokazatelj tih promjena. Uspoređivanje prosječne godišnje stope rasta naselja na izotelnom krugu od 6 do 10 km (približna polusatna izohronska zona za regionalne ceste i željeznice), Koprivnica, Virovitica, Đakovo i Požega pokazuju osjetne razlike.

Koprivnica, usprkos neosporno najsnažnijim centralnim funkcijama, određenim važnošću njena prometnog čvorišta i osobito dinamične suvremene industrije, okružena je naseljima koja imaju uglavnom negativnu stopu rasta.

Kod Virovitice samo Suhopolje ima pozitivnu stopu (ali gotovo upola manju od Virovitice), dok drugo manje žarište potencijalne konurbacijske zajednice, Spišić-Bukovica, ima izrazito negativnu stopu rasta.

Kod Đakova stopa rasta Strizivojne (iako gotovo za trećinu manja od njega) ipak zajedno s manjom grupom naselja izrazito pozitivnog rasta (Kuševac!) već pokazuje inicijalne tendencije moguće buduće konurbacije.

Požeški primjer je najizrazitiji. Visoka stopa rasta Požege od 3,72% (neznatno manja od najviše koprivničke od 3,92%) čak je nadmašena u njenu sekundarnom središtu Pleternici, koja ima 3,83%. Osim toga, najveća grupacija naselja u okolici, pretežno uz glavnu prometnu os istok-zapad u orljavsko-londžanskoj zoni, pokazuje stope rasta od 0,6% (Drskovci) do 9,7% (Kuzmica). Rast je vrlo izrazit u pravcu prema Velikoj i prema sjeveroistočnim »vratima« Požeške zavale.

Već 1971. god. ukupno čitava zona naselja požeške, odnosno potencijalne požeško-pletterničke konurbacijske grupacije naseljenosti, poprimila je karakteristike specifičnog geografskog kompleksa, obilježenog jasno izraženim procesima urbanizacije, odnosno socijalno-ekonomske transformacije. Ta specifična zona koncentracije stanovništva i razvoja funkcionalne urbanizacije naselja na osnovi popisa 1971. godine brojila je preko 32.000 stanovnika. S obzirom na demografsku strukturu i razvojne trendove 1971—1978, potencijalna požeško-pletternička konurbacija doseći će nesumnjivo na koncu osmog, odnosno

32) Centralne funkcije Đakova znatno su slabije od požeških, a u ukupnom broju stanovnika grada udio poljoprivrednog stanovništva 1971. godine iznosio je 19%. U Požegi, naprotiv, bilo je svega 6% poljoprivrednog stanovništva. Klasifikacija Đakova kao subregionalnog centra ima, dakle, sasvim uvjetan karakter.

33) V. Rogić, Problem izbora i primjene metoda za određivanje geografskih međa naših gradova, Zbornik V. kongresa geografa Jugoslavije, Cetinje 1959.

na početku devetog decenija ovog stoljeća, stupanj demografske koncentracije koji odgovara današnjim regionalnim žarištima razvoja s mnogo većim, u pravom smislu regionalnim utjecajnim prostorom.

Stupanj demografske koncentracije te požeško-pletarničke zone koji je 1961. godine u današnjoj općini iznosio 44% nužno će i dalje rasti. Nesrazmjer između veličine utjecajnog prostora teritorija općine i koncentracijskog žarišta, koji je već danas očigledna činjenica, i dalje se povećava.

Historijsko-geografski utjecaj Požege u Poilovlju i Posavini nestao je postepenim razvojem nove urbane mreže s vodećim brodskim regionalnim žarištem. Gravitacijska usmjerenost N. Gradiške prema Brodu, Novske prema Zagrebu i Sisku, Pakraca i Daruvara prema Bjelovaru i Zagrebu, Đakova prema Osijeku i Brodu kao i pretežno »podravske« gravitacijske usmjerenosti Slatine i Orahovice³³ ograničuju požešku gravitacijsku sferu uglavnom na današnji teritorij njene općine. Geografska stvarnost postepenog nastajanja velike koncentracije u pretežno izduženoj rubnoj zoni osojnih padina i holocenske ravnini uz Orlicu i Lončicu nesumnjivo zahtijeva veliku koncentraciju napora kako bi se ostvarili najpovoljniji životni uvjeti rezidencijalnog stanovništva, podigao željeni komunalni standard, razvijajući i unapređujući istovremeno privredne djelatnosti kao materijalnu osnovu cjelokupnog napretka. Perspektivni razvoj požeškog prostora mora biti određen bržim smanjivanjem još uvijek visokog udjela poljoprivrednog stanovništva ali s odgovarajućim porastom ratarsko-stočarske proizvodnje. Prerada poljoprivrednih sirovina (naročito više faze finalizacije), a osobito jača i raznovrsnija proizvodnja prerađivačke industrije, kao glavni pokretači perspektivnog razvoja, nalaze u požeško-pletarničkoj zoni koncentracije najpogodnije infrastrukturne uvjete i radnu snagu.

Požeški kraj ima naročito privlačne pejzaže (osobito rubovi prigorja, gorski nizovi, termalno veličko vrelo, kulturno-historijska mjesta) i samu Požegu kao središte od osobitog interesa. Turistička privreda mogla bi se zbog toga svakako znatnije razviti. Međutim, i uz pretpostavku najoptimalnijeg razvoja (uključivši osobito »seoski« turizam) i aktiviranja specijalnog posjetilačkog interesa (primjer Burgundije i njenih gastronomskih žarišta posjetilačkog turizma osobito je zanimljiv), turistička privreda može u našem kraju ipak biti samo dopunska privredna djelatnost. Suvremena agrarna valorizacija plodnog zemljišta, postojeća i potencijalna drvena masa kao i razvijena industrijska proizvodnja ostat će nesumnjivo dominante razvoja požeškog kraja. Valja naglasiti da autogeni prirodni izvori požeškog kraja ne zaostaju pa onima savinjsko-voglavinskog kraja, koji je jedan od najpoučnijih primjera paralelnog razvoja visokoproduktivne agrarne specijalizacije i industrijskog razvoja. Prednosti prometnog položaja i mnogo bogatije naslijeđe rada ranijih generacija u povoljnijim uvjetima dolaze do izražaja u imponantnoj disperziji suvremenih proizvodnih žarišta prerađivačkih industrija i procesa urbanizacije, koji je obuhvatio gotovo sva naselja tog prostora.

Usprkos još uvijek relativno povoljnijim uvjetima za razvoj suvremene industrijske privrede u glavnoj zoni demografsko-urbane koncentracije požeškog kraja, sigurno je da već više ili manje izraženi problemi njena racio-

33) V. Rogić, Prostori općeg makroregionalnog centraliteta Zagreba, Rijeke, Splita i Osijeka u odnosu na regionalizaciju ekonomskog programiranja, Zbornik VIII. kongresa geografa Jugoslavije, Skopje 1968.

nalnog prostornog uređenja ističu potrebu aktiviranja drugih, sekundarnih razvojnih žarišta.

Različito od savinjsko-voglavinskog kraja, u požeškom kraju još nisu ostvareni svi uvjeti za brži razvoj sekundarnih aktivnih žarišta naseljenosti i privrednog razvoja, koja bi mogla djelovati kao protuteža potencijalne požeško-pletarničke konurbacijske koncentracije.

Disperzija novih i većih žarišta privrednog, prvenstveno industrijskog razvoja, i odgovarajuće urbano-demografske koncentracije u Velikoj, Kutjevu, a naročito Čaglinu ili Orljavcu, teško je ostvariva u znatnijem opsegu, iako je dinamičniji progresivni razvoj tih lokalnih središta neophodan.

Zajednički projekt izgradnje vodene retencije Kamensko suvremen je simbol novog interesnog povezivanja požeškog prostora i Posavine.

Gradnjom meridionalne cestovne komunikacije Našice — Brod, (usprkos novoj trasi, koja je određena zbog potrebe najkraćeg direktnog povezivanja), požeški priključak na nju kao dio starog »unutrašneslavonskog« putnog pravca Pakrac — Đakovo može i treba reafirmirati požešku funkciju važnog srednjoslavonskog križišta.

Modernizirana cesta kroz izvanredno privlačan prostor središnjeg Papuka Velika — Drenovac — P. Slatina,, povezana s Voćinom i drugom papučkom meridionalnom transverzalom Zvečevo — Kamensko, ima u novoj prometnoj reafirmaciji Požege također važno mjesto zbog jačanja direktnih veza srednja Podravina — Posavina.

Usporedba centralnih funkcija i značenja Celja i Požege pokazuje da Celje, usprkos poslijeratnom razvoju velenskog fenomena, i dalje zadržava dominantnu funkciju regionalnog centra srednje Slovenije.

Požega nije slučajno najsnažniji subregionalni centar sjeverne Hrvatske. U središtu izvanredno privlačnog, po svojim prirodnim izvorima i razvojnim mogućnostima (agrarna tradicija, pogodno zemljište, šume, vode, građevinske sirovine) značajnog kraja, na prometno i strateški važnom unutrašnjem slavonskom križištu, Požega upotpunjuje i jača afirmaciju regionalne funkcije Broda. Brodski regionalni i požeški subregionalni centar u suvremenom oblikovanju urbane mreže sjeverne Hrvatske imaju naročitu važnost s obzirom na položaj prema osječkom makroregionalnom žarištu³⁴⁾ i krajnji domet makroregionalnog utjecaja Zagreba.

34) V. Rogić, op. cit.

Summary

SLAVONSKA POŽEGA IN URBAN POLARIZATION OF CROATIA

by

Veljko Rogić

The old urban centre of northern Croatia, Slavonska Požega, which plays the role of a subregional centre within the central functional system of Osijek macro-region, arouses special interest due to significant differences in terms of the degree of polarization influences exercised in specific periods of the past as well as today. The general introduction highlights some fundamental regional traits of the wider area of central Slavonia between east-Croatia plains and north-western Croatia.

The regional distinctions of this area are determined by the specific configurational structure of geographic zones stretching longitudinally in the west-eastern direction: moist and flooded, lower terraced holocene and higher pleistocene zones of the Sava and Drava lowlands, tertiary hillsides along the mountain chains of Pšunj—Babja Gora—Dilj—Papuk—Krnjdiža and the mountain chains themselves.

The author stresses the importance of the tertiary hillsides as crucial for the development of the traditional agricultural economy. The stretch of the tertiary hillsides south of Papuk—Krnjdiža mountain chain is the biggest and potentially most suitable for the development of the traditional agricultural economy not only in the central Slavonia but also in the entire northern Croatia. Hence the importance of the urban centre relying on the autogenous demographic development of these hillsides.

The author discusses the situation and the conditions under which this settlement developed in the Roman antiquity. Despite a number of indications proving the importance of Incerum there are no substantial valid documents for a historic-geographical analysis.

The mediaeval Požega is undoubtedly the leading centre of Slavonia along with Zagreb. This function was best expressed when Požega became the centre of Sandžak encompassing the most of Slavonia.

The Islamic oriental centre surrounded by the important Islamic oriental agrarian landscape disappeared by the end of the 17th century. The new baroque Požega under completely new demographic conditions and landscape features retained till the end of 19th century the leadership of an administrative and cultural nucleus. The development of Osijek as a dominant and leading centre of Slavonia and Slavonski Brod as a major thoroughfare and industrial centre narrows the scope of the polarization functions on to the area between the Papuk—Krnjdiža and Pšunj—Babja Gora—Dilj.

The author explains the specific position of Požega as subregional centre. Comparing it with Koprivnica, Virovitica and Đakovo, the subregional roles of which greatly vary from each other, he points to the specific importance of Slavonska Požega with special mention of some specific and constant developmental characteristics as can be derived from the historic and geographical survey.

A special emphasis is laid on the formation of the suburban functionally urbanized zones in default of a statistically determined concept of urban settlement. Slavonska Požega, as subregional centre is gradually shaping its conurbation community comprising Pleternica as both the biggest and the youngest settlement in the convergational focus of the settlement's network.